

bilimname XXXIV, 2017/2, 341-364
Geliş Tarihi: 16.06.2017, Yayın Tarihi: 31.10.2017

YESEVİ TARİKATININ DEVLET YÖNETİMİNDEN UZAKLAŞTIRILMASIYLA TÜRK DEVLET YÖNETİM SİSTEMİNİN ÇÖKÜŞÜ

✉ Zikiriya JANDARBEK^a

✉ Zhakhangir NURMATOV^b

Öz

Türkler, bilindiği üzere, Dinler Tarihinde “Gök Tanrı” denilen geleneksel dinleri olmasına rağmen, değişik yer ve zamanlarda Budizm, Konfüçyüsçülük, Maniheizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi farklı dinleri kabul etmişler, ancak bütün bu dinlerde geleneksel birçok inanç ve uygulamalar, örf ve adetlerini devam ettirmesini bilmişlerdir. Bu gelenekler arasında günlük yaşam yanında devlet ve siyaset ile ilgili birçok anlayış bulunmaktadır.

Türklerin İslam’ı kabul etmelerinde Hoca Ahmet Yesevi’nin önemli bir yeri bulunmaktadır. O, derslerinde ve kitaplarında hep Türk dili ile kültürünü, kurmuş olduğu tarikat ile özdeşleştirmiştir. Türklük böylece, bu tarikat dairesinde varlığını sürdürmüş ve dolayısıyla Türk devletlerinin duygu ve düşünce birliği etrafında yücelmesi ve güçlenmesini sağlamıştır.

Türklerin manevi-kültürel varlığının yeniden inşa etmesini Müslüman Arap çevresi ve Harizm beyleri pek hoş karşılamamışlar ve Yesevi’yi ve hareketini engelleyip yok etmek için çok uğraşmışlardır. XIV. yüzyılın ortasından itibaren Yesevi tarikatına karşı Altın Ordu hükümdarları tarafından siyasi mücadele başlatılmıştır. Bu olaylar Altın Ordu devletinin çöküşüyle sonuçlanmış ve Yesevilik unutulmuş ve sonuçta Türk devletlerinin yardımcı unsuru olmaktan çıkmıştır. Buna bağlı olarak da Avrasya ve Orta Doğu’daki Türk devletleri bilimde ve teknikte geri kalmışlar ve felsefelerini değiştirmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Yesevi, Tarikat, Türk İdare Sistemi, Altın Ordu, Kazak Hanlığı.

^a Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi

^b Yrd. Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi

Giriş

Hoca Ahmet Yesevi'nin Türk tarihindeki yerini değerlendireceğimiz zaman öncelikle onun Türk dili ve kültürünün yeniden canlandığını ve bu çabanın sayesinde Türk halklarının kaybolmadan tarih sahnesinde yerini aldığını söylememiz gerekir. Ancak onun yaptığı hizmet sadece bununla mı sınırlı kaldı? Hayır. Türklerin dini, örf-adet ve geleneği, devlet olarak tarihte kalması hep Hoca Ahmet Yesevi'nin sayesinde olmuştur ve yeniden Türk özelliğini alarak, Türk dili ile kültürü ve Türk devleti tekrar gelişmeye başlamıştır. Onun oluşturduğu Yesevi tarikatı Türklerin varlığını, dinini, dilini, geleneğini ve genel olarak kültürünü kapsıyordu. Türklük sadece bu tarikat dairesinde varlığını sürdürebilmiştir. Tarikat dairesinin dışında İslam yer alırsa da Türklük olmamasından dolayı, Yesevi tarikatından çıkması anlamına geliyordu. Diğer bir ifadeyle Türk kültüründen ayrılması başka kültür dairesi kapsamına girmesi demektir. Böyle bir durum sadece kültürü değil, Türklerin Devlet sistemini de doğrudan etkileyeceğini söylememiz gerekir. Çünkü Eski Türk Devlet sisteminin diğer devlet sisteminden ayıran özellikleri vardı. Bu sistemin yapısal sisteminin şemasına Kazakların (Türklerin) çadırını (kiyiz uy) misal olarak ele alabiliriz. Kazak çadırı temel üç parçadan oluşur: Kerege, Uik ve Şanırak'tır. Çadır parçalarının her birinin belli bir anlamı vardır. Bunları şu şekilde izah edebiliriz. Kerege, halkları bir araya getiren kabile sistemi; Uık, kabile reisleri, yani biler (bek, bey)dir. Şanırak ise han idaresi anlamını taşıyordu. Söz konusu sistem birbirine bağlı sosyal gruplardan oluşuyordu. Bunlardan hiçbiri gruptan ayrılarak kendi başına hareket edemiyordu. Bu ise bir yandan Türk toplumundaki adalet sisteminin devam etmesini sağladı, diğer yandan Türk toplumunda demokrasi sistemini oluşturdu. Bu sistemi ilk defa oluşturan Oğuz hakan olarak bilinmektedir. Konuyla ilgili bilgiler Raşided-Din'in *Camiu't-Tevarih* adlı eserinde yer almaktadır (Raşid ed-Din 1952: 80-91).

Yesevi tarikatının oluşması Türklerin eskiden var olan gelenekleri yeniden canlandırmasına, nikâh ilişkilerinde eski Türklük niteliklerin bulunmasına, kabile sisteminin hizmetini yeniden devam ettirmesine imkaniyet yaratmıştır. Türklerin manevi-kültürel varlığının yeniden inşa etmesini İslam merkezi ve Harizm beyleri pek hoş karşılamamıştır. Öncelikle Hoca Ahmet Yesevi'nin çizdiği yolun yanlış olduğunu göstermek üzere Horasandan Baba Maçın gelmiştir. Ancak Yesevi yolunun doğru bir yol olduğunu itiraf ederek kendisi de onun talebesi olmuştur (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 126-127). Aynı amaçla Harizm'den gelen İmam Marguzi de fikir tartışmasında kendi zayıflığını anlayarak Yesevi'ye mürid olmuştur (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 127-128).

Konuyla ilgili bilgilerden Yesevi tarikatının tasavvufî bir tarikat olarak oluşmasında ve ortaya çıkmasında çok zor ve çetin bir süreci geçirdiğini öğrenmekteyiz. Başına gelen zorluklara rağmen Yesevi yolu Türk halklarının geleneksel kültürü, örf-adet ve anelerinin İslam dininin taleplerine göre oluşmuştur. Türklerin sarsılmaz ruhu, Kur'an'ın derin ve dipsiz sırları ile Hz. Peygamber hadislerinin değerleriyle süslendirilmiştir. Böylece Yesevi, Türklük ruhunun İslam ruhuyla ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermiştir. Bu tarikattaki kurumsal sistemin bir özelliği yöneticiye sıkı bir şekilde uyma ve boyun eğme ilkesidir. Tasavvufla ilgili araştırma yapan meşhur alim J. S. Trimmingham tarikatların oluşmasını üç devreye ayırarak ele almıştır. Birincisi-Yaratıcıya boyun eğme (hanaka); ikincisi – evliyalıktan başlayan grupların içe yönelik kanun ve kaidelerine uyma, kendi doktrinini oluşturma; üçüncüsü- kişiye, şahsa uyma (Trimeningem 1989: 15-92). Yesevi tarikatı gelişim sürecinde üç aşamayı kat etmiştir. İlk devresi Yesevi ilmi onun hanakası ile oluşmuş, ikinci devrede Yesevi yolunun esas yönü ve amacı, genel doktrin ve bölümleri (dalları) meydana gelmiştir. Her bir grup kendi soyunu Muhammed İbn el-Hanefiye'nin Türkistan şehrine gelip, İslam'a davet eden evliyalara ilişkilendirmiştir. Üçüncü devrede ise sözü edilen silsileyle devam eden şahısların Yesevi yoluna uyan halka yönetici olmak ve belli bir teşkilat olarak oluşturulmasıdır. Şayet Yesevi tarikat sistemi aşamalarını sırasıyla ifade edecek olursak aşağıdaki sistemi gözlemleriz: kabile-grup-tarikat. Bu sistem bundan sonraki yüzyıllarda Özbekhan'ın Yesevi tarikatını devlet ideolojisi olarak kabul eden bir dönemde, Yesevi tarikatı Cuci ulusunun devlet ve siyasi sisteminin esasını oluşturmuştur. Ancak bu sistem biraz çetrefil bir nitelikteydi. Boy (ru)-kabile-juz-tarikat. Boy, kabilenin küçük parçasıdır. Kabile sözü bilinen kabile anlamında, *juz* ise dal, kol anlamındadır. Ondan sonra tarikat gelir. Şimdi bu sistemi idare sistemiyle ilişkilendirirsek, devlet idaresinin aşağıdaki devreli sistemini görmemiz mümkündür. Boy toplumunun yöneticisi kabile reisine boyun eğer. Kabile reisi ise juz yöneticisine, juz yöneticisi ise yukarı idareciye boyun eğer. Bu sistem sonraki kuşaklarda Türk devletinin devlet sistemini oluşturmuştur. Böylece Yesevi yolu Türk halkı devlet sisteminin yeniden yapılanmasına büyük imkân sağlamıştır. Yesevi ilminin tarih sahnesine çıkması Türk dünyasının kaybettiği tüm zenginliklerini tekrar oluşturmasına imkân vermiştir. Ancak İslam dinine mensup olan Türk halkı, Yesevilikten hariç Türk dünyasının bileşen parçası olma imkânından ayrılmıştır. Çünkü Türk halklarının dini, maneviyatı, kültürel değerleri ile devletin kurumsal sisteminin tümü Yesevi ilminin dairesi çerçevesinde oluşturulmuştur. Yesevi ilminin oluşmasından sonra onun devlet ideolojisi düzeyinde ele alınması

için onu günlük hayatın tüm alanlarına uygulama ihtiyacı doğmuştur. Ancak Yesevi yoluna ilk yıllarda Karahanlıların reisi destek verdiyse de devlet düzeyine yükseltememiştir. Bu ilme tamamen destek verememiştir. Sözelimi, Karahanlı yönetici Kayu Tegin Muhammed Danişmend Zarnukihanakasına Karadağ'dan Karaçık'a kadar olan yerleri vakıf olarak vermiştir. (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 68). Ama Karakitaylardan yarım bağımsız bir durumda olan Karahanlı yöneticileri bu sistemi uygulamaya imkânları yoktu. Bunun üzerine bilgi yarışmasında Yesevi ve onun müridlerinden mağlup olan Horasan ve Harizm alimleri Yesevi'ye boyun eğmeye mecbur kalmıştır. Ancak Türklük ruhunun tekrar canlanması Harizm yöneticilerini hoşnut etmemiştir. Türklük ruh tekrar canlanırsa, Harizm yöneticilerinin tahtta oturmaları pek mümkün değildi. Dolayısıyla onlar Yesevi ilminin daha kuvvet bulmadığı bir esnada Türk devletinin ortadan kaldırmasını ve tahrip edilmesini hedeflemiştir.

Muhammed Harizmşah Müslümanları Karakitay baskısından kurtarma bahanesiyle asker yollamıştır. Önce Harizmşah askerlerinin gelmesine sevinen, sonradan Harizm şahın Karakitaylardan da beter tutumlarını anlayan Müslümanlar onlara karşı direnmiştir. Harizmşaha ilk karşı çıkan Otirar hanı Bilgehan olmuştur. Nesevi yazılarında bu kişinin Tacı ed-Din Bilgehan olarak adlandırdığını ve onun Semerkand hanı Osman'ın amca oğulları olduğunu öğrenmekteyiz. Söz konusu olay 1210 tarihinde gerçekleşmiştir (Bartold 1963: 429). *Nesebname* nüshalarında Bilgehanı, Ürgenış sultanı Muhammed'in öldürdüğü ve böylece Karahanlılar hükümetinin bozguna uğradığı; Kayırhan'ın ise Buğrahan'ın yerine geçtiği ve soyunun *kanqli* olduğu kaleme alınmıştır. Harizmşah sadece Otirar hükümetini öldürmekten sınırlı kalmamıştır. Semerkand, Buhara, Özgent şehirlerdeki Karahanlı beylerini de kılıçtan geçirdiği kaydedilmiştir (Bartold 1963: 429). Söz konusu tarihi olaylar Yakut el-Hamavi'nin *Mu'cemu'l-Buldan* adlı eserindeki bilgilerle uyuşmakta ve görüşümüzü desteklemektedir. O, Harizmşah Muhammed İbn Tekeş'in Maveraünnehr'i işgal ettiğini ve Karahanlılar hükümetini tamamen bozguna uğrattığını kaydetmiştir (Volin 1960: 86). Bu bilgilerden hareketle XIII. yüzyılın ilk yıllarında Karahan devleti Türklerin hem siyasi hem de manevi baskıya uğratıldığını, yüzyıllarca devam edegelen devlet düsturunun ağı koptuğunu öğrenmekteyiz. Türk halklarının devlet sistemini bozan Harizmşah Muhammed İbn Tekeş ve onun Otirar şehrine tayin ettiği emiri Kayırhan her ikisi de bölgesel halka yabancı şahıslar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakikaten olay bu şekilde gerçekleşmiştir.

Bu devirde Doğudan gelen Kuşlikhan da Müslüman dininde olan Türkleri kırıp geçirdi. Raşided-Din *Camiu't-Tevarih*'inde Kuşlik'in Hotan şehrinde Müslümanlara nasıl bir zulüm yaptığını kaydeder. O, Hotan'da olan tüm bilim adamlarını bir araya getirerek bilgi yarışması düzenlemiştir. Bilgi yarışmasında mağlup olan Kuşlik hana bağlı bilim adamlarının imamı Alaeddin'i eziyet ederek öldürür ve medresenin kapısına asar. Müslümanların Kuşlikhan'ın bu gibi zulümlerinden ancak Cengiz han kurtarmıştır (Raşid ed-Din 1952: 183).

XIII. yüzyılın başında Türkistan bölgesindeki siyasî durum Türklerin bu çıkmazdan kurtulacak bir yol arayışına sevketmiştir. Türkler Kulca diyarında Karakitaylara da, Kuşlik'e de boyun eğmeyen Buzar adlı yöneticisi olan Müslüman emirliğini kurdu. Öncelikle hükümeti tanımak istemeyen halkla bir olup barınma*ile işgal ederek güçlenmiş Almalı şehrini işgal ederek kendi devletini kurmuştur. Buzar kendisini Toğrulhan olarak ilan etmiştir. Bundan sonra oğlu SuğnakTegin ile eşi Uluğ Hatun'u Cengiz hana elçi olarak göndermiş ve onların emri altına girmeye hazır olduğunu bildirmiştir (Bartold 1963: 54). Demek ki bunun Kazak aile soyağacındaki Cengiz hanı han olarak kaldıran beyler hakkındaki rivayetlerden esinlenerek ortaya atılan hayali ve yalan tarih değil tarihi hakikat olduğunu gösterir. Meşhur âlimve dil uzmanı Kulmat Omiraliyev *Ahval Cengiz han ve Aksak Timer* kitaptaki bilgilere dayanarak Cengizhanıhan kaldırmak üzere gelen beylerin Toğrulhan devletinden gelen beyler olduğunu düşünür ve onların isimlerini şöylece zikreder: "Onlar öncelikle uysinMaykı bey, Kaldar bey, Ordaç bey, Kıpçak bey, Taman bey, Kereyt bey, Bortak bey, Timur Kutluğ bey, Mutban (ya da Muyten) bey, Tangut bey" (Ömiraliyev 2003:20). Bunlar Türklerin, Cengiz hanı bozguncu olarak değil, kendi hanı olarak tanıdığını gösterir. En önemlisi bunun Toğrulhanın kurduğu Devletin Müslüman memleketi ve onun içindeki Yesevi yolunu takip eden devlet olarak karşımıza çıktığını görürüz. Raşided-Din *Tevarih*'indeki bilgiler Yesevi yolunun Toğrul han devletinde uygulandığını destekler. Bu bilgiyi paylaşmadan önce o zamandaki şu aşığıdaki olaya bir göz atalım.

1217 yılında Kuşlikhan Buzar-Toğrul hanı av avlarken yakalayıp öldürmüş, Almalı şehrini kuşatmıştır. Sonra geri dönmeye mecbur kalır. Çünkü ona karşı Jebe Noyan rehberliğinde 20 bin asker gelip Suğnak Tekin'i babasının yerine tahta oturtarak kendisi Kuşlik hanın izine düşer. Kuşlik emirliğinin bir köşesini kendi topraklarına geçiren Jebe Noyan "Herkes kendi atalarının dininde olması lazım" diye ilan eder. Bunun sonucunda tüm halk Kuşlik hana karşı çıkmaya başlamıştır. Onlar Kuşlik'e karşı ayaklanarak Jebe Noyan tarafına geçmiştir. Kuşlik'in Yedisu'da Moğullarla olan savaştaki

mağlubiyeti onun Jebe Noyan askerlerine karşı harekete geçme umudunu kaybetmiştir. Kuşlık'iJebe Noyan Sarıkol adlı yerde yakalayarak öldürmüştür (Bartold 1963: 55-56). Raşided-Din söz konusu olayı anlatırken şöyle bir sonuca varır: "(Burada) dikkat edeceğimiz husus şudur: herhangi (insan) Muhammed dininin yayılması ve intişar etmesine karşı gelecek olursa çok az bir zamanda yok edilecek. Aynen bunun gibi Ahmed'in ilahi kanununun gelişmesine katkı sağlayan, ona (Muhammed'in dinine) uymasa dahi onun durumu gün geçtikçe iyileşerek kuvvet bulacak ve ömrü uzayacaktır" (Raşid ed-Din 1952: 184). Bu kısa pasajda "Muhammed'in dini", "Ahmed'in kanunu" gibi iki ifade geçmektedir. Bu ibarelerin manasını analiz edecek olursak, müellif iki kişinin, Hz. Muhammed ile tasavvufun Türk yönelişinin esasçısı Hoca Ahmet Yesevi ismine ayrıca önem verdiğini görmekteyiz. Müellifin bu sözü iki kişiye yönelik söylenilmemiş ise, o halde "Muhammed'in dini ve kanunu" diye de söylenebilirdi. Dolayısıyla buradan müellifin Yesevi yoluyla ilgili özel olarak üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. Tabii ki Hz. Peygambere "Muhammed" de "Ahmed" de denildiği herkesçe malumdur. Ancak söz konusu metinde müellif iki şahsın ismini özel olarak ayrı ayrı dile getirdiğini görmekteyiz. Bu memleketin ömrü pek uzak sürmemiştir. Ancak Yesevi yolunu izleyen ilk memleket olarak tarihte iz bıraktı.

Bundan sonra aradan yüzyıl geçti, 1320 yılında Cuci ulusu Özbek han döneminde Yesevi yolu devlet ideolojisi düzeyine çıkarılmıştır. İrtiş ve Dunay nehirleri arasında yaşayan Türklerin manevi ve kültürel birlikteliğini oluşturan, dini-manevi esası Yesevi yolu olmuştur.

Özbek hanın Cuci ulusunda İslam dini başta olmak üzere Yesevi yolunu devlet ideolojisi düzeyine çıkartması ve bu bağlamda devlet idare sistemini tekrar yapılandırması devleti bir merkeze bağlı güçlü devlete çevirdi. Batı seferinden sonra Batu han Cuci'nin her bir oğluna taksim edilen ulusları dağıtarak Cuci soyundan gelenleri yöneticilikten uzaklaştırmıştır. Bunların yerine devlet idaresinin yeni sistemi getirilmiştir. Rus araştırmacıları söz konusu kurumsal sistemi *oblis* olarak isimlendirmişlerdir (Sapargaliev 1996: 340). Bu sistem oblis değil, hakların manevi birliğine dayanan boy, kabile ve juz kurumları idi. Söz konusu kurumsal sistemi idare eden beyler kendi tahtı tasarrufunda olan kurumsal sistemin hem manevi hem de siyasi yöneticilerine dönüştürülmüştür. Atanın beyi, boyun beyine, boyun beyi kabilenin beyine, kabilenin beyi juz'un beyine juz'un beyi yukarı beye, yukarı bey ise hana boyun eğdi. Yazılı belgelerde yer alan devlet idare sistemindeki beylerbeyi ile Karaşu beyleri, yukarı bey ile juz kurumlarının yöneticileri olarak anlamamız lazım. Onların tebaiyetinde 70 tümenbaşı büyük kabileler ile şehir yöneticileri vardı. Özbek han yöneten devletin kurumsal sistemini

değiştiren reformdan sonra han, esas idareciliği kendinde bırakarak, özel alanlar için tüm idareyi beylerbeyi ile vezirin üzerine yüklemiştir. Beylerbeyi tüm askeri yöneterek Yüce Divanı idare etti. Yabancı devletlerle olan ilişkiler beylerbeyin esas görevlerinden biri idi. Vezir ise devletin mali vergi siyasetini yürütmüştür (Tizengauzen 1884: 206).

Devletin yasama hukuku, sosyal ilişkilerin düzenlenmesi din temsilcilerinin üzerine yüklenmiştir. Örneğin, şehir halkları arasında sosyal ilişkiler tarikat yoluyla düzenlenmiştir. Devletteki tüm ilişkiler kanuna tabi tutulmuştur. Böylece devletin kurumsal yapısı, keregesi kurulmuştur. Keregeyi şanrak ile devam ettirecek uk görevini boylar ile kabilelerin manevi rehberi beyler sürdürmüştür. Böylece birbirine bağımlı olan birisi olmadan diğerinin varlığı düşünülemeyecek devletin kurumsal sistemi oluşmuştur. Bunun gibi kurumsal sisteme sahip olan devlette adalet ile kanun her zaman üstündü. Toplumun her bireyi kendisini söz konusu toplumun tam üyesi olarak saymıştır. Birinin diğerine hainlik yapması düşünülemezdi. Çünkü her bir kişinin arkasında akrabası ya da soydaşı yer alıyordu. Kendilerini Yüce Yaratıcının temsilcisi sayan evliyalardan amacı gerçekleşmiştir. Onlar orta asırlarda adaletli toplumu meydana getirdi ve o zamandaki Cuci ulusu, adalet ile kanun çerçevesinde yöneten Peygamber zamanındaki topluma yakınlaşma çabasında oldu. Ancak idare sisteminin hiçbirisi mutlak idareye sahip değildi.

Özbek hanın Yesevi yolu temsilcilerine dayanarak Cuci ulusunda sürdüren reformu sadece eski Türklük idare sistemini oluşturmamıştır. Bunun yanı sıra devletin ismini değiştirme konusunda da etkili olmuştur. O zamandan itibaren Cuci ulusu Altın Ordu olarak isimlendirilmiştir. Bu ise Altın Ordu devletinde herkesin irade hukukuna önem verdiğini, vicdan özgürlüğü sağlanan adaletli toplum oluştuğunu göstermektedir. Bu olay Altın Ordu devletinde ilim ve kültürün gelişmesine önemli ölçüde etkilemiştir. Böylece Altın Ordu devleti gelişerek son zirvesine ulaştı. Altın Ordu devletindeki istikrar, Türk halklarının manevi birlikteliğinin durağan olmasına dayanmaktadır. Büyükten en küçüğüne kadar birbirine bağlı, birisi olmadan diğerinin varlığı düşünülemez olan bu devlet sisteminde manevi birlik ve beraberlik ile adalet en yüksek düzeyde sağlanmıştır. Altın Ordu devletinin bileşenindeki Türklerin manevi birlikteliği ile birliğinin böylece oluşması onların kültürü ile örf-adet ve geleneğinin eşit olmasına tesir etti ve bir etnos olarak ortaya çıktı.

Türkler arasında oluşan örf-adet ve gelenek toplumun dini-manevi görüşleriyle uyum içerisindeydi ve bu manevi birlikteliğinin temelinde

oluşan boy, kabile sistemi gelişerek istikrarlı bir sistemin kurulmasına tesir etti. Özellikle nikâh ilişkilerine ayrıca önem verilmiştir. Aynı boydan, kanbağı olan erkek ve kadın arasındaki nikâh ilişkilerini yasaklamıştır. Bu ise Türk halklarının kan temizliğini korumak ile devletin en temel unsuru olan boy, kabile sisteminin dağılmamasını sağlamak içindi. Böylece toplumda yaşayan kadınların serbest dolaşmalarına imkaniyet sağlanmıştır. Her köyde aynı boydan ve aynı soydan gelen kişilerin yaşaması dolayısıyla köydeki kadınların erkeklere karşı hiçbir korkusu söz konusu olamazdı. Köydeki her kız herkesin kızı, birisine kardeş diğerine abla konumunda idi. Kadınlar ise birisine gelin diğerine yenge idi. Dolayısıyla kadına yönelik davranışların tümü saygıya dayandırılmıştır. Toplumda kadınlara olan saygı ve hürmet bu tarzda oluşmuştur. Kadın, kız ve abla halkın ar ve namusu olarak telakki edilmiştir (Ünal: 2017, 1-12). Bugüne kadar Kazakların arasında bilinen “Hastalık aştan, kavga karındaştan (kızdan)”, “Dul kavgası-toprak kavgası” atasözleri o zamandan bize intikal eden söylemlerdir ve aynı zamanda kadına olan saygının göstergelerindedir. Ancak Altın Ordu devletinin siyasi sistemindeki değişimler ile toplum hayatındaki olumlu değişimler toplumdaki bazı grupları sevindirmemiştir. Bilakis onlar fırsat buldukça bu gelişmelerin tümünü bozmaya çalışan güçler idi. Onlar, Özbek han devlet idaresine geldikten sonra siyasi iktidardan kovulan Cuci soydaşları idi. Özbek han da hayatta kaldıkça onların etkin çalışmalarına hiçbir fırsat vermemeye çalışmıştır.

Altın Ordu devletinin geleceğine tehlike yaratan diğer bir faktör tahta kimin geçmesi meselesi idi. Özbek hana kadar han tayini Cengiz soyundan gelenlerin kongresinde halledilirdi ve devlet idaresine layık, yaşı büyük Cuci soyundan birisi seçilirdi. Özbek han söz konusu geleneği reddederek, taht seçimini sadece kendisinde bırakmıştır, böylelikle gelecekte devletin kaderi için tehlikeli bir sonuç yaratacağını düşünmemiştir. Çünkü han, tahta miras olarak sadece bir oğlunu tayin eder. Diğer oğulları ise siyasi iktidardan tamamen uzaklaştırılacaktır. Bu mesele ise Özbek han çocukları arasındaki iç rekabeti meydana getirdi. 1342 yılında Özbek hanın aniden vefatı üzerine tahta geçmesi gereken Tınıbek’in o esnada Çağatay ulusunda seferde olması, Altın Ordu tahtına kimin geçmesiyle ilgili kavganın ortaya çıkmasındaki en temel faktör olarak bilinmektedir. Söz konusu olayın arka planında Özbek han oğulları arasındaki taht kavgası yer alıyordu. En önemlisi söz konusu devletin dağılmasına tesir eden en temel faktör miras meselesi idi (Sapargaliev 1996: 368).

Özbek hanın vefat ettiğini duyan Tınıbek bulunduğu yerden geri döndü. Annesi Taydulla ile istişare eden Janibek: “Ağabeyim beni tahttan

uzaklaştırmak için geliyor” der. Diğer oğullarından Janinek’i daha fazla seven Taydulla, Tımbek’in tahta geçmemesi için emirleri ikna eder. Tımbek yaklaştığında onları karşılamak üzere gelerek Tımbek’i öldürür ve Janibek’e haber verir. Janibek han bundan sonra kardeşi Kıdırbek’i de öldürür. Böylece tahta tamamen geçtikten sonra tüm halka başlarına sarık sarmalarını emreder (Tizengauzen 1884: 263). *Tarihel-Malik en-Nasir Muhammed İbn Kulan ve Evladuhuadlı* yazılı belgede Janibek ile annesinin bir araya gelip Tımbek’i sarayda öldürdüğü beyan edilir (Tizengauzen 1884: 252).

Taydulla hanım ile Janibek han iktidara geçtikten sonra devletin esas direği olan beylerbeyi ile karaşı beyleri değiştirerek onların yerine diğer dini düşünceye sahip olan insanları yerleştirmesi ihtimali olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü şayet emirlerin, Tımbek’i öldürmeleri hakikat ise o halde onların Yesevi tarikatının temsilcileri olması mümkün değildir. Çünkü, Yesevi tarikatı temsilcileri hiçbir zaman han soyundan gelenleri öldürmeye yanaşmamıştır. Yesevi tarikatında kişinin soyu ve nesli çok önemlidir ve “hanın kafasını ancak han alır” kaidesine önemle riayet edilir. Demek burada Taydulla hanım ile Janibekhan iktidarı ele geçirmesinden hemen sonra devletin idare sisteminde bazı değişiklikler getirmiş ve böylece Türk idare sistemine kendilerini adayan beyleri devlet idare sisteminden uzaklaştırabilmiştir. Altın Ordu tarihinin araştırmacısı M. G. Sapargaliyev Altın Ordulu aristokrat insanların Janibek taraftarı olduğunu, Özbek hanın Tımbek’i küçüklükten beri devlet idaresini yönetme konusunda bizzat kendisi hazırladığını bu ise aristokratların aleyhine işlediğini dile getirerek şayet Tımbek tahta geçerse kendi iktidarını daha da güçlendireceğini söylemiştir. Han tahtını kanunsuz bir şekilde sahiplenen Janibek ise emirlerin çizgisinden çıkmayarak onlara uymak zorunda olduğunu dile getirmiştir (Sapargaliyev 1996: 368). Ancak Özbek han, devletin idare sistemini reform yaparken han elindeki idarenin çoğunluğunu beylerbeyi ile Karaşı beylerin ve vezirlerin eline teslim ederek, kendisine sadece genel yöneticiliğini bırakması, o devirdeki Altın Ordu devletinin kurumsal sisteminin nasıl olduğunu Arap tarihçisi el-Ömeri kaydetmiştir (Tizengauzen 1884: 339). Özbek han Altın Ordu devletinin kurumsal sistemini oluşturma konusunda, birbirine bağımlı, biri olmadan diğer sistemin varlığının düşünülmesi imkânsız bir sistemi getirmiş ve taht mirasçısı olarak Tımbek’i söz konusu siyaseti devam ettirmesi için özel hazırlamıştı. Ne yazık ki Özbek hanın söz konusu umudu gerçekleşmemiştir. Tımbek’in yerine Janibek geçti. Bu ise sadece Özbek hanın bir oğlunu diğerine değiştirmesiyle sınırlı değil, devletin tüm siyasi-kurumsal sistemi ile söz konusu sistemin ideolojik esası olan Yesevi tarikatından uzaklaştırması anlamına geliyordu. Böylece çok az

bir zaman diliminde temeli atılan boy, kabile ve juz gibi sabit ve durağan kurumsal sistemden ve bunların temelini oluşturan Türklükten vazgeçmek anlamına geliyordu. Janibek hanın ilk günden beri Türk geleneği ile örf adet ve tarikatından vazgeçtiğini, şeriat yoluna ve Arap geleneğine intikal ettiğini onun ilk çalışmalarından görmek mümkündür. Tahta geçmesinden hemen sonra geleneksel Türk baş giysisinden vazgeçerek, sarık sarmalarını emretmesi bunun en çarpıcı örneği olarak önümüze çıkmaktadır (Tizengauzen 1884: 263). Altın Ordudaki şeriat ilminin hızlı bir şekilde yayılması Sırderya ve Maveräünnehir bölgelerinde, Harizm, Horasan ve İranda yetişen âlimlerin katkısı büyük olduğunu konuyla ilgili araştırma yapan A. Muminov “İran âlimlerinin Altın Ordudaki Hizmeti” adlı makalesinde etraflıca incelemiştir. Bunun yanı sıra, o zamanda birbiriyle mücadele eden Hanefi ve Şafii mezheplerinin, tasavvuf yolunun güçlenmesi dolayısıyla, onların sûfilere karşı taraf tuttuğunu kaydetmiştir (Muminov 2004: 121-126). Özbek han döneminde tarikata da şeriata da aynı ilgiyi gösterilmiştir. Ancak tarikata daha çok önem verdiğini yukarıda bahsetmiştik. Janibek han ise tarikattan vazgeçerek şeriata yönelmiştir.

Janibek han ile devletin esas direği olan Türk kabileleri arasında meydana gelen söz konusu anlaşmazlıklar hakkında Doğunun ya da Batının hiçbir tarihi belgelerinde rastlanmamaktadır. Ayrıca kazak şecereleri ile kazak halkının ortaya çıkması tarihine ilişkin efsanelerde söz konusu mesele tam olarak aydınlatılmış diye söyleyebiliriz. Örneğin, Asan Kaygı ile ilgili efsanelerde Janibek hana karşı mücadelesi beyan edilmiştir. Janibek han ve Asan Kaygı arasındaki anlaşmazlıklar devleti ikiye bölmüştür. Asan Kaygı Janibek Han’ı tek başına terk etmedi, onunla beraber juz kurumuna dâhil olan Türk kabileleri gitmişti.

Janibek hanın Altın Ordu devletinde yürüttüğü dini-ideolojik siyaseti ile devletin kurumsal sistemini değiştirmek için yaptığı girişimleri devletin esas direği olan Türklerin ruhuna aykırı olması Türklerin Janibek hanın yürüttüğü siyasetinden vazgeçirdi. Asan Kaygının Altın Ordudan ayrı Alaş devletini oluşturmuştur. Bu ise devletin iç birlikteliği ile gücünü zayıflatmıştır. Buna rağmen Altın Ordu, İran, Horasan ve Maveräünnehir bölgelerinde yetişen âlimlerin sayısı çoğaldı. Janibek han kendi döneminde en bilgili dindar yönetici olarak tanındı. Orta asır tarihçileri onu bu şekilde anlattı. Onun hakkında *Anonim İskender* adlı eserde şu satırlar yer almıştır: “Janibek hanın adaletini Anuşirvan adaletiyle aynı safhada ele alır. O tüm Özbek ulusunu İslam dinine yönlendirdi, puthaneleri ise imha etti. Birçok cami ve medreseler yaptırdı. O tüm çabasını Müslümanların yararına adadı” (Tizengauzen vd., 1941: 128). Bu eseri için onun ismine “el-Aziz” kelimesi

eklendi. O günden itibaren o ez-Janibek olarak adlandırılmıştır. İslam dinindeki Hanefi mezhebi âlimleri ve Hanefi Okulu hakkında araştırma yapan A. Muminov Altın Orduda Muhammed İbnîsa eş-Şirvani, Muhammed İbn Muhammed el-Haravi gibi fıkıh âlimleri ile Kutbuddin İbn Muhammed İbn Muhammed er-Razi eş-Şafii et-Tahtani (1364-1365) ve Sa'ded-Din Mesud İbn Ömer et-Taftazani en-Nesai el-Horasani gibi ansiklopedist alimlerin hizmet ettiğini kaydeder. (Muminov 2004: 124). Genel olarak geleneksel din ilimlerinin; teoloji, felsefe, mantık, fıkıh, Arap filolojisi gibi bilim dalları hızla gelişti. (Muminov 2004: 125). O dönemde buna cevap olarak tasavvufi yönelişteki eserlerin ortaya çıktığını gözlemlemek mümkündür. Mahmud Bulgarî'nin *Nehce'l-Feradis*, Rabguzi'nin *Husrevve Şirin*, Hova İshak İbn İsmail Ata et-Türkistani Kazıgurtî'nin *Hadikatü'l-Arifin* gibi eserlerin telif edilmesi Altın Ordudaki ideolojik mücadelenin sadece devletin belli sistemiyle sınırlı kalmadığını, genel bir özelliğe sahip olduğunu, özellikle din ilimleri alanında rekabetin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Janibek hanın elindeki idarenin zayıfladığına, Özbek han dönemindeki devletin bütünlüğüne tesir ettiğini göstermektedir. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Janibek hanı bunun gibi bir yola sevkeden temel güç nedir? Bugün bu soruyu tam olarak cevaplandırmamız mümkün değildir. Ancak onun devlet idare sistemini analiz yaparken Janibek hanı böyle bir yola düşmesine sevkeden iki sebebin olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, hanın mutlak iktidar olma hevesi; ikincisi ise Janibek hanın İran kültürü etkisinde tahsil alması idi. Janibek hanın devlette mutlak iktidarı oluşturma yolundaki gururu, devletin dini ideolojik yönünün değiştirerek o siyasete uyarlanmış devlet idare sistemine değişiklik getirmesine yol açtı. Kendi halkının değerlerine saygısı olmayan, yabancıya ait şeyleri kendi değerinden üstün koyan Janibek han kendi eliyle yaptığı sistemin kurbanı olmuştur. O Türk halkının dini düşünce ve kültüründen vazgeçerek yeni devlet idare sistemini kurmak istemiştir. Akıbetinde devletin bozulmasına sebep oldu. Kendi geleneksel kültürü ile dinini muhafaza edemeyen halk, hiçbir zaman kendi devletini devam ettiremeyeceğini Altın Ordu devletinin hüznü kaderi bunun en çarpıcı örneğidir. Janibek han kendi oğlu Berdibek tarafından öldürülmüştür. Üç yıldan sonra Berdibek'in kendisi öldürülmüştür. Böylece Cuci ulusunun temelini atan Batu soyundan gelen ve Altın Ordu tahtına geçecek erkeklerden kimse kalmamıştı. Bu üzücü olayı Kazak halkı "Nar boynu Berdibek'le kesildi" olarak ifade etmiştir. Bu olay Altın Ordu devletinin başına gelen musibetin başlangıcı idi. Bundan sonraki dönemde vaktiyle Özbek hanın siyasi idareden uzaklaştıran Cuci nesli harekete geçti. Batu han soyundan miras olarak kalan Altın Ordu tahtı için Cuci nesli arasındaki kanlı

savaş başlamış ve bu Emir Timur'un Altın Orduyu tamamen işgal etmesiyle sonuçlanmıştır. Altın Ordu devletinin kapsamındaki Türk halkının ilk etnik bölünmesi bu dönemde itibaren başlamıştır. Şimdiki Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları ile diğer Kuzey Kafkas bölgelerinde yaşayan Türk halkları o dönemde diğer ideolojik akımların etkisiyle diğer etnik birlik olarak oluşmuştur.

Bundan sonraki dönemde Edige Bey Altın Ordu devletini tekrar oluşturma çabasına düşmüştür. Ancak onun bu çabası olumlu netice vermemiştir. Bunun iki sebebinin olduğunu söyleyebiliriz: Birincisi, Türk halklarının ruhani, kültürel birlikteliğinin bozulmasıdır. İkincisi, Emir Timur'un Toktamış'ı mağlup ettikten sonra Cuci neslinin tekrar harekete geçerek Saray tahtı için savaşı başlatması idi. Ancak Edige beyin çabası neticesiz olduğu için, onun çabasının bundan sonraki dönemde Türk devletinin kaderine doğrudan etkisini göstermiştir. Edige'nin söz konusu çabası Altın Ordu devletinin üzüntülü kaderine ilişkin yaptığı yanlışları değerlendirirken, yeni kanun projesi "Tore" ile "Yasa"yı tekrar oluşturması idi. Edige'nin oluşturduğu kanuna dayalı sistemi Türk halkının devlet sistemini oluşturmasında bundan sonraki asırlarda önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Edige beyin Altın Ordu devletinin tekrar yapılandırmasındaki çabası konusuna önemle üzerinde durulması gerekir. Edige beyin soyu itibarıyla Özbek hanı İslam dinine boyun eğen dört şeyhin Zengi Ata'nın talebesi Sadreddin Şeyh-Baba Tuklas – Baba Tukti Şaştı Aziz'in torunu (torununun çocuğu olabilir) idi. Sadreddin Şeyh'in kendisi Oturar'ın en son Karahanlı beyi Hasan İbn Ebu'l-Halık Han'ın dördüncü soyundan geldiğini yukarıda da zikretmiştik.

Eski Türk yönetici hanedanından gelen Edige Bey, İran'ın dini düşüncesi ile İran Devlet İdare sisteminin Cuci ulusuna sirayet etmesini tehlikeli olarak saydı. O, Özbek hanın oluşturduğu ruhanî, kültürel birliği muhafaza etmek yolunda çaba gösterdi.

Yabancı tarihçilerin Edige'yi Deşt ile Kırım yöneticisi olarak tanımasında az da olsa doğrunun payı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, Edige kendisi han tahtına geçmese de, hanın her zaman kanuna riayet etmesini ve kanuna aykırı bir iş yapmamasını talep etmişti. Edige döneminde kanun her zaman üstün kılınmıştır. İbn Arapşah'ın "Herkesin yürüyeceği yolu çizdi" diye kaleme alması bunun açık kanıtıdır. Edige bey Timur Kutluğ han öldükten sonra, onun kardeşi Şadibek'i han olarak seçmiştir. Muin ed-Din Natanzî'nin Fars ve İsfahan yöneticisi Emir Timur'un torunu İskender'e yazdığı tarihinde, Edige beyin Timur Kutluğ öldükten sonra Şadibek'i han

tahtına oturtmasını, örf-adeti tertip eden “Töre” ile yöneticilik sistemini tertip eden “Yasa” kanununu oluşturduğunu, önceden özgürlüğü olan bir halkın sonradan baskıya uğradığını söyler. Şadibek hanın bu kanuna boyun eğmek istemediğini, Edige’ye karşı çıkarak suikast yapmak istediğini, Edige onun bu niyetini fark ederek bunun tedbirini aldığını ve böylece Şadibek Azerbaycan’a kaçtığını yazar (Tizengauzen vd 1941: 133). Burada Edige’nin söz konusu kanunu çıkarmasına ne gibi bir faktör sebep olmuştur? gibi soruyu akla gelebilir. Bu soruyu yanıtlamak için Özbek han döneminde oluşturulan kanun projesini kısaca gözden geçirmekte yarar vardır. Onları değerlendirirken onların özelliklerini öğrenmeden Edige beyin meydana getirdiği ve kabul ettirdiği kanununun tarihteki rolünü anlamamız mümkün değildir.

Edige bey Altın Ordu devletinin başından geçirdiği üzüntülü tarihten ders çıkararak, kendisinin oluşturduğu “Töre” ile “Yasa” kanununu kabul etmeye mecbur kalmıştır. Söz konusu kanuna göre herhangi Cuci soyundan gelen birisi han olabilme hukukundan mahrum kılınmıştır. Hanı Cengiz han soyu arasından, Cuci ulusunda Cuci soyu arasından seçmek, boy, kabile başkanlarının, beylerin salahiyetine verilmiştir. Han olarak seçilecek şahıs, Cuci soyundan gelen beylerin incelemesinden geçmesi gerekiyordu. Beylerin istemediği ya da sevmediği birisi Cuci han tahtına geçemezdi. Mahkeme idaresi de tamamen beylerin eline geçmişti.

Edige’nin kabul ettiği kanunu ondan sonraki dönemlerde Kıpçak bozkırında idare sistemini tertip eden temel alete dönüştürüldü. Han olmak isteyen Cuci ulusundan herhangi birisi eskiden olduğu gibi silah kuşanarak halkın huzurunu bozmaya hakları yoktu. Kimin bey olacağını Nogay beylerinin inisiyatifinde idi. Nogay Ordusunun tarihini araştıran V. V. Trepavlov “kimin han olacağını Nogay hallediyordu; herhangi Cengiz soyu Ordusuna Mangıt beylerinden elçi gelerek, onlara han olmaya kendilerini aday olarak gösterecek olursa, sultan hakiki anlamda sevinerek kendi geleceğinin iyi olacağına inanıyordu” demiştir (Trepavlov 1993: 43-61). Bu geleneğin Kazak bozkırında Kazak hanlığının tamamen dağılana kadar devam ettiğine tarih şahittir.

Edige Bey öldükten sonra Altın Ordu devletinin sağ kolu İdil kıyısı da dahil tamamıyla Hz. Muhammed’in tahtı emrine girerek hususi devlete dönüştü. İdil ve İrtiş arasındaki yerlerde Ordu Ejen ile Şiban soyu idare eden birkaç hanlık meydana geldi. İdil’in Batı kısmındaki halklar Türk beylik sistemiyle Yesevi yolundan tamamıyla vazgeçmişti, İdil’in Doğu kısmındaki

halklar ise söz konusu sistemi tamamıyla muhafaza ederek, boy, kabile kurumlar başkanları ellerindeki iktidarı devam ettiriyordu.

1429 yılında tarih sahnesine Özbek ulusu olarak bilinen devlet ortaya çıktı. Abilhayır han idare eden ulusun Özbek ulusu olarak adlandırılması Özbek hanın kurduğu devlet sisteminin söz konusu ulusta tamamen korunduğundan dolayıdır ve bu insanların Özbek hanın oluşturduğu yola sadakatli olduğunu gösterir. Bu yüzden söz konusu ulus Özbek ulusu olarak isimlendirilmiştir. Devletin dini-ideolojik yönelişi de Özbek han dönemindeki gibi Yesevi yolu olduğunu tarihi belgeler desteklemektedir. Söz konusu devlet hakkında orta asır tarihçisi Mahmud İbn Veli şöyle demiştir: “Janibek han öldüğü 758/1356-57 yıldan 835/1428-29 yılına kadar Deşt-i Kıpçak tahtına oturacak akıllı ve sebatlı bir yönetici bulunamadı. Bundan dolayı devlette din ile devlet görevi zayıfladı. Halkın bütünlüğünü sağlayan ağ koşturdu, birlik ve beraberlik kayboldu. Bu ülke halkının böylece zorluk çekmelerini gören Yüce Allah ülkenin geleceğini aydınlatan, din ile devlet görevini tekrar yapılandıracak yeni nurlu ufka çıkarmıştır. O Abilhayır han idi. Dünya tekrar aydınlandı. Bozulan dünya tekrar eski haline döndü. Toplum üyelerinin amacı normal hale getirildi. Toplum tekrar başarılarla gelişmeye başladı. Meşhur Ahmed yolunun kanunu ile Muhammed’in dini tekrar gelişti” (*Mateiali po İstorii Kazahskih Hanstv* 1969: 140-171). Bu küçük pasajın kendisi İslam dini başta olmak üzere Yesevi yolunun Altın Ordu devletinde nasıl bir rol oynadığını, Abilhayır’ın söz konusu yolu tekrar yapılandırdığını göstermiyor mu? Demek ki bu Cuci ulusundaki halkları bir araya getirme sürecinin temelinde Yesevi yolu olduğunu, manevi faktörün önemli anlam taşıdığını gösteriyor. Şimdi Abilhayır’ı tahta geçiren ve han olarak tayin eden kimler idi sorusu üzerinde duralım. Mesut İbn Osman Kuhistani’nin *Tarih-i Ebu’l-Hayrhani* adlı eserinde aşağıdaki şahısların isimleri söz edilir: “Tüm askerbaşı, Hz. Peygamber temsilcileri, “Ta” ve “Ya sin” (sûfiler) temsilcileri idi. Onların arasındaki en ünlüleri Kul Muhammed Seyyid ve Kara Seyyid (Allah onların kabirlerini nurlandırın) ve Buzuncar bey Kiyat, Vekkas bey Mangit, Şeyh Sofi Oğlan, Satuğ bey, Suyinşi bey, Kara Kedey dürmen, Ak sofi Nayman, ... Yusuf Hoca okireş Nayman, Kazı Mirza Şat, Bahti Hoca uygur, Rus Konırat vd. meşhur insanlar güçlü emirin sarayına gelerek onun galip askerleri ile hizmetçilerinin arasından yerini almıştır” (*Mateiali po İstorii Kazahskih Hanstv* 1969: 141-144). Yukarıdaki bilgilerden o dönemdeki Kıpçak bozkırında yaşayan Türk boyları ile kabilelerinin başındaki yöneticilerinin hemen hemen hepsinin dini temsil eden insanlar olduğunu görmek mümkündür. Demek o dönemde boy ve kabile başında manevi bir yöneticinin olduğu aşikârdır. Burada “sûfi” ile “hoca” isimlerinin

dinle alakası olduğunda hiçbir şüphe yoktur. “Bey” kelimesinin etimolojik anlamına şüpheyle bakanlar vardır. Ancak “bey” kelimesinin orta asırlarda dini ve manevi başkana işaret ettiğine ve Kazak bozkırında dini hayat biçimi olarak bilinen Yesevi yoluyla doğrudan ilişkili olduğuna Kazakların eski atasözleri delildir. Örneğin:

Kahraman dediğimiz barak (köpek cinsi) köpektir,

Her ikiden biri bunu bulabilir.

Bey dediğimiz ak şeriattır,

Elliden biri ancak bunu bulur (Seyfullin, 2003: 378).

Ya da “Ülkeye zenginlik bereket değil, bey berekettir” gibi atasözlerinden beyin Kazak toplumunda çok önemli bir konumda olduğunu gösteriyor. Abilhayır han Yesevi yoluna sadık olduğu dönemde, onun taşının yokuşa doğru yükseldiğini ve hiç kimseye boyun eğmediğini tarihi kaynaklardan biliyoruz. Ancak 1446 yılında Abilhayır hanın Sırderya kıyısındaki şehirleri işgal etmesi, Sığanak şehrine kendi merkezini kurması onun devlet idare siyaseti ile devletin kurumsal sisteminin değiştirmesine sevketti. Çünkü o burada Nakşibendi tarikatı temsilcilerinin etkisinde kalmıştır. Ancak yazılı belgelerde Abilhayırhan’ın Sığanakta kiminle bulunduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tüm Özbek ulusunun siyasi durumunun değişmesi; Abilhayırhan’ın uzun zaman kendisinin yoldaşı ve arkadaşı olan Edige’nin torunu Vekkas beyi öldürmesi, Arka’da Kara Kıpçak Kobilandı’nın Argın’ın beyi Dayır Hoca-Akjol beyi öldürmesi (Kudayberdiuli 1991: 22-23), ondan sonra birçok boy ve kabilelerin Abilhayır’dan ayrılması, halk önünde affedilemez günah işlediğini gösteriyor. Ata yoldan vazgeçse dahi ahdi bozmazsa ve Yesevi yolundan ayrılmazsa halk böylesine ağır cezayı uygun görmezdi. Bu olay Özbek han ulusunu ikiye ayırarak tarih sahnesine iki devleti: Kazak hanlığı ile Şeybaniler devletini meydana getirdi. Başkasının manevi etkisini kabul etmeyen, Türklerin sarsılmaz ruhunun özü olan Yesevi yolundaki halk Kazak olarak isimlendirilerek Ata yurda sahiplendi. Nakşibendi tarikatını kabul eden soğdi-tacik kültürüne uyan halklar ise Ata yurttan ayrılarak Maveräünnehir’e gitmeye mecbur kaldı.

Böylece Abilhayır Han’ın Yesevi yolundan vazgeçerek, Nakşibendi tarikatını kabul etmesi Kıpçak bozkırındaki manevi birliği bozarak, halkların manevi ve kültürel yönden bölünmelerine tesir etmiştir. Bu olay Kıpçak bozkırında yaşayan Türk kabilelerinin etnik haritasının değişmesiyle sonuçlandı. Günümüzdeki Özbek, Kazak, Nogay halklarının eskiden bir halk olduğu, onların içindeki boy, kabile türdeşliğinin halk edebiyatındaki

hâlihazıra kadar mevcut bazı örneklerinden anlayabiliriz. Söz konusu sürecin sonucunda XV. Yüz yılın ikinci yarısında ortaya çıkan Kazak hanlığı XVI. Yüz yılın ilk yıllarında Merkezi Asya'da güçlü bir memleket olarak kendini gösterdi. Onlara "Kazak" isminin verilmesi, başkanın izinden değil, kendi manevi, kültürel özgürlüğünü korumasına ilişkindir. Türklerin sarsılmaz ruhu, Yesevi yolunun değerini bilen halk Janibek ile Kerey hanlarının bayrağı altına toplanıp Kazak hanlığı olarak meydana gelmiştir. Söz konusu devlet hakkında Muhammed Haydar Dulati *Tarihi Raşidi*'de şöyle demiştir: "Kasım Han tüm Deşt-i Kıpçağı emri altına aldı. Cuci'den sonra hiç kimse Deşt-i Kıpçağa boyun eğdirememiştir. Örneğin, onun binlerce (milyon) askeri vardı" (Dulati, 1996 :349). Böyle güçlü bir devlete dönüşen Kazak hanlığı Kasım Han öldükten sonra dağılmaya yüz tutmuştu. Burada dikkat etmemiz gereken bir mesele, Yesevi tarikatının Kazak boy ve kabileleriyle uyum sağlayarak özdeşleştiğini ve söz konusu boy ve kabilelerin ayrılmaz bir parçası olduğunu söylememiz gerekir. Kazak boyları Kazak bozkırında ikamet eden hoca hanedanıyla yakından ilişkili oldu. Boyun her bir üyesi Yesevi tarikatının da üyesi olmuştur. Her bir boyun, juzun manevi başkanı, piri olur. Kazaklarda yöneticilik söz konusu beylerin elinde idi. Yöneticiliği şeriat kanunlarına göre yürütmüştü. Çünkü bu mesele Altın Ordu döneminden kalan bir sistem idi. Şeriat kanunlarına karşı gelen han fermanlar uygulanamaz idi. Dolayısıyla Kazak bozkırında bey sözünün her zaman önemli bir yeri vardı. Özbek ulusunun hanı Abilhayır Hanın beylerin talebini yerine getirmediği için nasıl bir ceza uyguladığını, halkın çoğunluğu ona olumsuz bir tavır takındığını, Janibek ile Kerey hanları izinden giderek Kazak hanlığını kurduğunu yukarıda bahsetmiştik. Şunu üzülen dile getirmeliyiz ki, Kazak hanları Abilhayır Hanın yanlılarından ders alamamıştır. Onlar halkın iman birliğiyle ilgili meselelerle oynamanın kötü sonuçlar çıkaracağını anlayamadı. Kasım Han'ın bir yanlısı tüm halkın, devletin kaderini olumsuz yönden etkiledi. Burada Yesevi ile Nakşibendi tarikatları arasındaki çatışma Kazak hanlığının kaderini olumsuz yönden etkileyen bir faktör olarak saymamızda hiçbir beis yoktur. Yukarıdaki Kasım hanın yaptığı yanlıs, Nakşibendi tarikatını Kazak bozkırına getirmesi ve yayması idi. Bununla ilgili Muhammed Talib'in *Matlab et-Talibin* adlı eserinde şu bilgiler yer alır. 1512 yılında Safevilerin Necdî Sani komutanlığında başlattığı asker ile Babür'un başlattığı asker Buhara şehrine girdiği, ondan kaçan Cuybari şeyhi İslam hoca Kasım Han'a sığındığı, Kasım Han o zaman Nakşibendi şeyhi Ebu Bekir Sa'd'ın müridi olduğu söz edilir (Abuseyitova 1998: 268). Kazak halkı Haknazar döneminde tekrar bir araya gelerek güçlü bir devlete dönüştü. Böylece Haknazar Han'ın tekrar Yesevi

şeyhlerine uyduğu ihtimali yüksektir. Şigayhan ile onun oğulları Taukel ile Esim sultanları tamamen Nakşibendi tarikatında oldukları tarihi belgelerde geçmektedir. Mesela, Şigayhan tahtına oturan Taukel kendisinin 120 çocuğuyla Nakşibendi'ye şeyhi Hoca İshak'a mürid olduğu zikredilir. Ancak sonradan bu düşünceden vazgeçerek, tekrar Türkistan'daki Yesevi şeyhlerinin birine mürid olduğu söylenir (Stuart 1999: 97) "Ziyau'l-Kulub" adlı el yazmada bu bilginin tarihi gerçek olduğunu, 1590 yılının sonuna doğru Taukel Han'ın tekrar Yesevi şeyhlerine teveccüh ettiğini ispatlayacak ikinci bir belge vardır. Söz konusu belge Hoca Ahmet Yesevi türbesini sahiplenen Akkorganlı hocalar hanedanının hem soy ağacı hem de Hazireti Sultan'a has vakıf yerlerinin belgesi olarak bilinen *Nesebname* nüshasında, söz konusu belgenin gerçek olduğunu ispatlayan Taukel Muhammed hanın mührü vardır. Bu ise Taukel Muhammed Han'ın Yesevi şeyhlerine boyun eğdiğini gösterecek önemli belgedir. Dursun Muhammed han Taukel Muhammed Han'ın dini yönelişini devam ettiren tarihi belgeler de bunu destekliyor. Dursun Muhammed Yesevi şeyhleriyle "Hazireti Sultanın" vakıf yerlerini tanıyan sayılı hanlardan birisidir. XIX. yüzyılın Rus araştırmacısı P. Lerh 1867 yılında Türkistan'a olan ziyaretinde Şeyhu'l İslam Nasrullah'ın elinde, hicri 1035 yılında Dursun Muhammed Han'ın Hoca Ahmet Yesevi soydaşlarına verdiği vakıf belgelerinin var olduğunu görüp bununla ilgili kaydetmiştir (Kojaev 2000: 44). Bunun ötesinde Dursun Muhammed Han'ın Nakşibendi şeyhlerinin Kazak bozkırına geçmesini yasaklaması Dursun Muhammed'in Yesevi tarikatında olduğu, yabancı bir dini yönelişin ülkeye girmesini yasaklaması ile ülkenin manevi birliğini korumaya dikkat ettiğini gösteriyor (Abuseyitova 1998: 268). Ancak, Dursun Muhammed han ile Esim han arasında gerçekleşen savaşta öldürülerek, Kazak hanlığının tahtına Esim han geçti. O tahta geçer geçmez Nakşibendi tarikatını devlet ideolojisi derecesine çıkarmaya çaba gösterdi. Esim hanın çıkardığı "Esim hanın eski yolu" kanunu Kazak hanlığında Arap gelenekçiliği şeriatının Hoca Ahmet Yesevi döneminden sonra Türkler arasında tekrar gelmesi idi. Dolayısıyla bu kanun "eski yol" diye adlandırıldı. Türkistan, Şimkent, Taraz, Sozak gibi şehirlerdeki halkların ilk Kazak-Özbek olarak bölünmesi bu dönemde gerçekleşti. Esim Hanın söz konusu kanunu, göçmen Kazak toplumuna pek etkili olamamıştır. Yesevi yolu temsilcileri ve beyler kendi elindeki iktidardan vaz geçmek istemedi. Böylece halk arasında bölünmeler oldu. Taukehanın "Yedi yargı" adlı kanununun zuhur etmesinden sonra Yesevi yolunun kanuni bir şekilde devlet ideolojisinden tamamen kaldırıldı. Yesevi yolu temsilcilerinin beylik sisteminden tam olarak uzaklaştırdı. Yesevi yolu temsilcileri Taukehanın gösterdiği baskısı hakkında *Nesebname*

nüşhalarında şöyle söz edilir: “Nice zamandan sonra (Nimetullah hocanı) köle yaptı. Kırgız’a götürdü. Hazreti Hoca Nimet Hoca Azizdar sonradan gidip vaaz yaptı. Kabul etmedi. Hazreti Hoca Nimet Hoca Azizdar mürşitlik yaptı. Nemengen’de 1200 ev halkı onun müridi idi. Hazreti Hoca Nimet Hoca Azizdar Nemengen’de şehit oldu” (*İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye* 2008: 98). Bu küçük pasajdan Tauke Han’ın Yesevi yolu temsilcilerine ne kadar baskı yaptığını görebiliriz. Doğduğu yerden ayrılarak, Nemengen’e gidip, hocalık yaptığı yerde öldürülmüştür. Bunun nedeni bize göre kendisinin dini-manevi yönelişinden vazgeçmemesi olabilir.

Bu Yesevi tarikatı temsilcilerinin toplumdaki etkisini azalttı. “Yedi Yargı” zuhur etmeden önce Yesevi şeyhlerinin hukuku han hanedanının hukukuyla eşit seviyede olmuş, onları “aksuyek” (otorite sahibi) olarak isimlendirilmiştir. “Yedi Yargı” meydana geldikten sonra ise onların hukuku sıradan insanların hukukuyla aynı konuma getirildi. Tauke Han’ın söz konusu reformundan sonra beyler enstitüsü her boyun, her kabilenin kendisinden çıktığı beylerin eline teslim edildi. Bu eskisi gibi beylerin hana, devletin idare sistemine olan tesirini azalttı. Devlet idare sisteminde çok büyük değişiklikler oldu. Devlet idare sistemi şu basamaklardan ibaret idi: Han, Ata (baş vezir), Ordu beyi, Yedi Yargı müşavirliği, Kaz (Genel halkın toplantısı, istişare), Yöneticiliğin temeli. Bu idare sisteminde boy enstitüsü dördüncü mertebeye düşürüldü. Söz konusu beylerin elinde iktidar yoktu. Devlet idare sistemi fars özelliğine bürünerek mutlak idare sistemine değişti.

“Yedi Yargı”ya kadar toplumdaki dini, manevi başkanlık, hukuki idare hoca hanedanının, Yesevi tarikatı temsilcilerinin elinde idi, “Yedi Yargı”dan sonra dini-manevi idare Nakşibendi şeyhlerine teslim edilerek, pirin hizmetini Nakşibendi şeyhleri yapmıştır. Çünkü, Nakşibendi tarikatı temsilcileri halkla bir olup, onun dini, manevi terbiyesiyle uğraşmamıştır. Sadece yılda bir kere gelerek mürid olanlardan zekat toplayarak geri dönüyordu. Bu ise halka kendisinin geleneksel dini düşünceleri ile kültürünü korumaya imkân vermiştir. Yesevi tarikatı temsilcilerinin çoğunluğu kendilerinin beraber yaşadığı halkla bir araya gelip geleneksel hizmetini devam ettirmiştir. Bazıları ise Sırderya kıyısına göç ederek yerleşik hayata geçmiştir. Ancak dini-manevi alanlardaki değişmelere rağmen Yesevi yolu Kazakların örf-adeti ile geleneğinde korunmuştur. Önceki dönemlerdeki “cehri zikir” de devam etmiştir.

Kazak bozkırındaki hukuki idare boy, kabile, juz kurum başkanlarının, yani beylerin elinde idi. Bu ise Yesevi yolunun kanunun haricinde hayat bulmasına imkân sağladı.

“Yedi Yargı”nın Kazak toplumuna olan daha bir olumsuz etkisi şu ki, Cengiz soyunun hukukunu güçlendirerek, her juz’ün başına özel bir han tayin etmesiydi. Bu olay Kazak hanlığının içki siyasi bölünmelerine sebep olan temel faktörlerden birisiydi. XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Kazak hanlığında oluşan bunun gibi durumlardan yararlanarak Kazak düşmanları kendi menfaati peşine düşmüştü. Taukehan daha hayattayken devletin birliğini muhafaza etmeye çalışmışsa da onun ölümünden sonra devletin birlikteliği tehlike altında kaldı. Onun oğlu Polat Han, babası Tauke’nin yürüttüğü siyasetini devam ettirememiş ve han içinde tekrar anlaşmazlık meydana gelmişti. Sonunda onlar 1723 yılında Cungarların hücumuna maruz kalmış ve Kazak halkının başına karanlık kaplamıştı. Kazak halkında manevi birliğin olmaması başına gelen ağır günlerde hemen belli oldu. Polat Han vefat ettikten sonra Abilhayır ile Sameke hanın savaş meydanını bırakarak, askerleriyle çekilmesi söz konusu manevi birliğin olmadığına delildir. 1740 yıllarında Abılay Hanın tarih yüzüne çıkması Kazakların başını bir araya getirmeye, tekrar güçlü bir devlet haline gelmeye imkân sağlamıştı. Abılayhanı Kazak bozkırındaki herkesin tanimasının sebebi, onun Kazakların eski manevi yolu olan Yeseviliği kabul etmesi idi. Üç juzun başını bir araya getirerek güçlü bir memlekete dönüştü. Jüzler arasındaki kin ve adavet bertaraf olmuştu. Abılay Han Cungarlara galip geldikten sonra 1771 tarihinde Türkistan’da tüm Kazaklar toplanarak üç jüz han seçti. Hiçbir hana gösterilmeyen saygı gösterilerek, han kaldırma geleneği “Hazireti Sultan”ın içinde gerçekleşti. Ancak Abılay Han Yesevi yolunu tamamıyla tekrar devletin ideolojisi düzeyine çıkaramadı. Onun bu siyasetine karşı çıkan “Yedi Yargı”yi destekleyen ve idareyi eline alan boy ve kabilenin beyleri idi. Onlar üzerindeki iktidarlardan vaz geçmek istememişti. Bu siyasetin sonu Abılay Han’ın ölümüyle son buldu. Abılayhan vefat ettikten sonra Kazak hanlığı hususi devlet olarak hayat sürdüremedi. Kazak bozkırının kuzeyi Rus çarlığın eline, güneyi Kokan hanlığı, Batısı ise Hiva hanlığı eline geçti.

İşte, Türkistan’daki Hoca Ahmet Yesevi’nin kurduğu yolun Türk tarihinde aldığı rolü bunlardan ibarettir. Dolayısıyla insanlar Türkistan’a saygı göstererek “Hazireti Türkistan”, Hoca Ahmet Yesevi’yi “Hazireti Sultan” diye isimlendirmiştir. Türkistan ile Yesevi ismi Türklerin iman birliğini ortaya koymuştur. Yesevi ilmi yayıldıkça insanların güç ve kuvveti artmıştır. Bozkırı mesken edinen kahraman halkın güçlenmesi ya da zayıflaması Yesevi ilminin etkisiyle meydana gelmiştir. Altın Ordunun dağılmasından itibaren Kazak hanlığının savrulmasına kadar geçen zaman içerisinde tarihi olaylara, dini ve manevi süreçlere tahlil yaptığımızda şöyle bir sonuca varabiliriz ki, Türk halklarının başına gelen en büyük musibet, Yesevi yolundan

uzaklaşmaları olmuştur. Maalesef, tarihte Yesevi yolunun hayattarlığı kendiliğinden durduğu anlatılıyor. Hakikatinde bu böyle değildir. Yesevi yolunun tarihten silinmesine sebep olan en temel güç, Avrasya'yı yöneten Cuci ulusunun mutlak idareye olan hevesi idi. Çünkü Yesevi yolu devlet ideolojisi olduğu dönemlerde hiçbir han mutlak yöneticiliğe ulaşamayacağını biliyordu. Dolayısıyla Yesevi yoluna aykırı olan çeşitli dini yönelişleri alet olarak kullanmıştır. Onlar Yesevi yolunu tarihten silmekle mutlak idareyi ele geçiririz düşüncesindeydi. Ancak Yesevi yolundan vazgeçmek Türk devletinin bozulmasına sebep olabileceğini anlamamıştı. Çünkü Yesevi yolu Türk halklarının sarsılmaz ruhunun esası olduğunu kendilerinde hissedemedi.

KAYNAKÇA

- ABUSEYİTOVA, Mayra. (1998). *Kazakistan i Tsentralnaya Aziya v XV-XVII vv: İstoriya, Politika, Diplomatiya*. Almatı: Dayk-Press. 268.
- BARTOLD, Vasiliy Vladimiroviç (1963). *Turkestan v Epohu Mongolskogo Nasşestviye. Soçinenie*. C. I, Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, 760.
- BARTOLD, Vasiliy Vladimiroviç (1963). *Obşie Raboti Po İstorii Sredney Azii. Raboti Po İstorii Kavkaza i Vostoçnoy Evropi. Soçineniye*, C. II, Moskva: Vostoçnoy Literaturi Yay, 1020.
- İslamizatsiya i Sakralniye Rodoslovniye v Tsentralnoy Azii* (2008). C. II, Almatı: Dayk-Press, 127.
- KOJAEV, Muhtar (2000). *Yasi-Türkistan Tarihi*, Almatı: KAZ Akparat, 44.
- Mateiali po İstorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII vekov (İzvlęçenie iz Persidskih i Tyurkskih İstoçnikov)* (1969). Alma-Ata: Nauka Kaz SSB, 140-171.
- MOMİNOV, Ashirbek ve JANDARBEB Zikiriya (1992). *Mevlana Safi ed-Din Orun Koylagi. Nesebname*. Turkistan: Mura, 24.
- HAYDAR DULATİ, Muhammed (1996). *Tarihi Raşidi*. Taşkent: FAN, 727.
- MUMİNOV, Aşirbek (2004). "Deyatelnost uçenih-ulema iz İrana v Zoloyoy Orde" *Materiali Mejnaraodnogo Kruglogo Stola İstoriko Kulturnie Svyazi İrana i Deşt-i Kıpçaka v XIII-XVIII yy*, Almatı: Dayk-Press, 121-126.
- ÖMİRALİEV, Kulmat (2003). "Ata Tarihimizga Unilsek", *Kazak Ordasi* № 3, 20.

- RAŞİD ed-Din (1952). *Sbornik Letopisey*. C. I, Moskva-Leningrad: AN SSCB, 80-91.
- SEYFULLİN, Saken (2003). "Biler Sozderi", *Kazaktin Ata Zandari*, C. II, Almatı: Jeti Jargı, 376-385.
- SAPARGALİEV, Manarbek (1996). "Raspad Zolotoy Ordi", *Na Stike Kontinentov i Tsvilizatsii*, Moskva: İman, 277-526.
- TİZENGAUZEN, Romaskaeviç ve VOLİN S. (1941). *Sbornik Materialov, Otnosyaşihnya k İstorii Zolotoy Ordi. İzvleçenie iz Persidskih Soçineniy*, Moskva: SSB, 128.
- STUART D. (1999). "Svedeniya Agiografiçeskoy Literaturi Po İstorii i Religii Kazahov. (Hoca İshak Veli)", *Şelkoviy Put i Kazakstan (Materiali Nauçno Praktiçeskiy Konferensii*. Almatı: İzdatelskiy Dom Jibek Joli, 89-100.
- KUDAYBERDİULİ, Şakarim (1991). *Türk-Kırgız-Kazak hem handar Şeciresi*, Almatı: Kazakstan, 22-23.
- TİZENGAUZEN V.G. (1884). *Sbornik Materialov Otnosyaşihnya K İstorii Zolotoy Ordi*. C. I. Sankt-Peterburg.
- TREPAVLOV V. V. (1993). "Nuradini Nogayskoy Ardi", *İstoriko Geografiçeskoy Aspekti Razvitie Nogayskoy Ordi*, Mahaçkala: 43-61.
- TRİMENİNGEM J. S. (1989). *Sufiyskiye Ordeni v İslame*, Moskva: Nauka, 328.
- ÜNAL, Mustafa (2017). "Hoca Ahmet Yesevi'de Geleneksel Türk-İslam Kimliğinin Temelleri", Hoca Ahmet Yesevi'yi Anmak ve Anlamak Sempozyumu, 18 Mayıs 2017 Kayseri.
- VOLİN S. (1960). "Sevedeniye Arabskih İstoçnikov IX-XVI vv. o Doline Reki Talas i Smejnih Rayonah" // *TİİAiE*. C. VIII. Alma-Ata: AN Kaz SSB, 72-92.

bilimname XXXIV, 2017/2, 362-364
Arrival Date: 16.06.2017, Publishing Date: 31.10.2017

THE REMOVAL OF YASAWI TARIQA FROM THE STATE ADMINISTRATION AND THE COLLAPSE OF TURKISH STATE MANAGEMENT SYSTEM

© Zikiriya JANDARBEK^a

© Zhakhangir NURMATOV^b

Extended Abstract

This article deals with the issues of roles and influence of religious factor for Turkic people's government structure. Because, the structure of the government at the Turkic people was never proved on the governor khan absolute power. It has been based on electoral system. *Bi* or *Bek*, leaders of tribal structures elected by the khan from among representatives of the Turkic peoples' ruling house. At the Turkic people descendants of the Kunkhan, the eldest son Oguz Kagan belonged to the ruling house. Alyp Er Tonga, Mode Kagan, Bumyn Kagan, Karakhanid governors, Chingiskhan, Turkish Empire governors, all of them are representatives of this ruling house.

However, they never existed before absolute power. After accepting Islam religion of Turkic peoples of Central Asia change in structure of the government has begun. Karakhanid governors weren't elected any more. They were owners of the absolute power. Because, by then at Turkic peoples the tribal structure under Islamic *shariya* influence has broken up.

Because, Turkic laws and ceremonies which governed the public relations at Turkic peoples have been forced out by Islamic Sharia. The marriage relations has passed from the exogamic relation on endogamy. It has led to decomposition of tribal structure. The institute of *bijev-bek* has lost the value. Thus, structure of the government was replaced from collective board to absolute. The people have begun to lose gradually the spiritual culture and language. Only the Khoja Ahmed Yasawi entrance to the historical arena, has

---

^a Assoc. Prof., Ahmet Yesevi University

^b Asst. Prof., Ahmet Yesevi University

given to Turkic peoples the chance again to return the lost culture and language. When you look at the important place of Khoja Ahmed Yasawi, it is seen that he has nourished Turkish language and culture by his own books, and so, he helped to survive of Turkic peoples' future, religion, tradition and literature. Thanks to his works, Turkish state started to develop from the point of art, literature, policy, religious terminology, etc.

By means of his *tariqa*, that is *Yasawi Tariqa*, has comprised traditional Turkish understanding, language, religious comprehension and general culture. Turkism has continued and developed both in culture and civilization. His *tariqa* and Turkism had become notably equal in popular understanding. In another words, to separate from *tariqa* means exclude from being a Turk, that means both combined each other. This situation had impacted understanding and structure of the state system as well. Yasawi Tariqa helped tribes to place in state system in terms of wedding, moral values, particularly ethics of family and relationship between men and women as equally, jurisprudence issues, etc. On the contrary, The Khalifat in Baghdad and leaders in Kharizm were anxious because of this new movement. Firstly, Baba Maçin of Horasan has come to Yassi (Turkestan) in order to tell that the way of Yasawi was fault, but later on he confessed that the way was truth and adhered to *Yasawi Tariqa* becoming his disciple. By the same token Imam Marguzi of Kharizm came and debated with Yasawi but he realised that he was weak and participated to his *tariqa* as well. After very difficult process the *tariqa* has combined Turkish spirit with values in traditions (*Hadits*) of the Prophet Muhammad. So, this *tariqa* shows that Turkish understanding with Islamic belief was inseparable.

The marriage relations became exogamic again. Turkic peoples have completely refused the Arab ceremonies. Turkic laws and ceremonies have revived again. After Chingishan conquest, all power of Eurasia has passed to the Turkic people. At the time of board, the Uzbekkhan, *Yasawi Tariqa* became the state religion of Ulus Dzhuchi. The clan-tribal structures were re-formed, and the Zhuz system was created. At the head of the genus-tribal structures were representatives of the *Yasawi Tariqa* or the Yasawi sheikhs. All legislative power passed to Yasawi sheikhs. Thus, the *Yasawi Tariqa* again revived the ancient form of government by the state. The state began to be called the Golden Horde. Unfortunately, the son of Uzbek Khan Dzhanipek Khan go back from the *Yasawi Tariqa*.

He removed all *biys* from the board. Instead, he put the representatives of the Sharia scholars. He aspired to absolute power and wanted to get rid of *biys*

who controlled the legislative power in the state. As a result, the Golden Horde broke up. After the collapse of the Golden Horde, all the states of Eurasia suffered the fate of the Golden Horde. A retreat from the *Yasawi Tariqa* led to the disintegration of states.

The last state that was based on the *Yasawi Tariqa* was the Kazakh Khanate. And his rulers also began to strive for absolute power and began a struggle against the *Yasawi Tariqa*. The last point in this fight was put by Tauke Khan, who passed the law "Zhety-Zhargy". In this law representatives of the *Tariqa* were removed from the board by the clan-tribal structures that held the legislative power and elected the khan. Instead of the *Tariqa Yasavi*, Tauke Khan accepted the *Tariqa Naqshbandiyya*, supposedly, providing him and his descendants with absolute power. Unfortunately, Tauke Khan did not understand the main question, not retaining his spiritual and material culture; no nation in the world can maintain its statehood. Thus, all the rulers of Eurasia fell victim to their desire for absolute power. Finally, they all fell under the colonial slavery of the Russian Empire.

Keywords: Ahmet Yasawi, Tariqat, Turkish administration system, Altin Ordu, Kazakh khanate.

